

MARULIĆEV *EVANĎELISTAR* (COLONIAE, 1529)
IZ MAĐARSKOG GYÖNGYÖSA

Stjepan Lukač

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.
Izvorni znanstveni rad

Stjepan Lukač
Institut za slavensku i baltičku filologiju
Filozofskog fakulteta Sveučilišta »Loránd Eötvös«
B u d i m p e š t a

O recepciji najvažnijih na latinskom jeziku pisanih djela Marka Marulića u Ugarskoj u dva je navrata pisao István Lőkös.¹ Brižnim i temeljitim pregledom mnogih knjižnih fondova mađarskih plemićkih obitelji u XVI. i XVII. stoljeću Lőkös je sastavio katalog Marulićevih djela i ukazao na recepciju Marulića kod mađarskih autora. Na temelju njegovih istraživanja možemo zaključiti da je najčitanije djelo Marka Marulića u XVI. i XVII. stoljeću u Ugarskoj upravo *Evangelistarium*. Sudeći po popisima privatnih i redovničkih biblioteka, Marulićeve su knjige bile iznimno popularne kako u Ugarskoj tako i u Europi. Dopuniti taj registar u bilo kojem dijelu Europe na prvi pogled čini se najobičnijim filološkim zadatkom, međutim bude li nam pošlo za rukom sastaviti cjelovit popis Marulićevih djela na jednome konkretnom geografskom i jezičnom području, napraviti ćemo veliku uslugu onima koji će razraditi europsku recepciju njegovih djela. Naime, i sama nazočnost, postojanje konkretnih knjiga na jednome konkretnom jezično-geografskom području, napose u ranijim razdobljima, zorno govori o duhovnoj emanaciji toga djela.

¹ István Lőkös, »Prilozi mađarskoj recepciji Marulićevih djela«, *Colloquia Maruliana VI*, Split 1997, str. 157–167.

»Novi podaci o recepciji Marulićeva djela u Ugarskoj u XVI. i XVII. stoljeću«, *Colloquia Maruliana VIII*, Split 1999, str. 179–184.

Tijekom rada na svojoj knjizi *Dramatizirani kajkavski Marijin plač iz Erdelja, 1626.*² naišao sam na podatak da franjevačka knjižnica u Gyöngyösu, mađarskom gradu nadomak Budimpešti, raspolaže primjerkom Marulićeva *Evandelistara*. Taj se podatak u Lőkösevim radovima ne spominje, dakle radi se o dotada nepoznatom primjerku Marulićeva djela u Mađarskoj. Prema stručnome popisu najvažnijih knjiga franjevačke knjižnice u Gyöngyösu, o Marulićevom *Evandelistaru* zna se sljedeće: oznaka: Ant 73; mjesto i datum tiskanja: Coloniae, 1529; na uvezu pribilješka s godinom: Michael praepositus, 1530. Zna se nadalje da je kasniji vlasnik knjige – od 1592. – bio Márton Gyulai.³ U gyöngyöskej knjižnici se danas nalazi blizu tisuću primjeraka stranih knjiga iz XVI. stoljeća. Na osnovi posjedničkih pribilježaka vidi se da su te knjige bile u vlasništvu ili građana ili članova franjevačkog reda. Prema vlastitoj reguli, franjevci su smjeli sakupljati samo one knjige kojima su se i stalno koristili. Stoga i nalazimo čestu latinsku bilješku »*ad usum*«. Inače su franjevci bili strastveni skupljači knjiga. Vlasnici su bili obično visoki dužnosnici. Zna se da su pri sakupljanju knjiga davali prednost homilijarima, propovijedima i postilama pomoću kojih su obogaćivali svoje propovijedi. Prema tome, s pravom se pretpostavlja da je Marulićev *Evangelistarium* iz Gyöngyösa isto tako bio često rabljena knjiga, dakle funkcionalna.

Kako bismo što realnije mogli smjestiti to Marulićevo djelo u razdoblje u kojemu se sve glasnije organiziraju sile protureformacije na ugarskim područjima, neće biti naodmet pozvati se na spoznaje o dramatiziranome kajkavskome Marijinom plaču iz 1626. godine jer mjesto njegova nalaza, sam prepisivač, njegova biografija govore o vrlo intenzivnoj nazočnosti hrvatskih franjevaca koji su stigli dijelom iz Bosne, a dijelom iz uže Hrvatske i Dalmacije. Najnovija istraživanja mađarskih povjesničara o djelovanju bosanskih franjevaca u Ugarskoj za vrijeme turske vladavine pokazala su da je njihov rad bio visoko cijenjen u katoličkim velikaškim krugovima te da su, za razliku od katoličkih svećenika pod turskom okupacijom, njegovali prisnije odnose s turskim vlastima, naime bili su njihovi podložnici.⁴ U tome se krila dobro promišljena politika Turaka koji su i na taj način kontrolirali katoličko pučanstvo i tako preko sljedbenika svetoga Franje Asiškog zajamčili red i mir.

Premda je većina njih stigla iz Bosne, kako je bilo i rečeno, među njima nalazimo i Dalmatince. Arhivski podaci govore npr. o djelovanju Antuna Zuglića (Antonio Suglich) iz Splita 1640-ih godina. Unatoč nepoznavanju mađarskoga jezika, oni su se sporazumijevali preko latinskoga jezika ili preko tumača. Njihova

² István Lukács, *Dramatizált kaj-horvát Mária-siralom Erdélyből, 1626.* – Stjepan Lukács, *Dramatizirani kajkavski Marijin plač iz Erdelja, 1626*, Budapest 2000.

³ Zoltáné Soltész, *XVI. századi könyvgyűjtők kötetei a gyöngyösi műemlékkönyvtár antikva gyűjteményében*, Budapest 1968, str. 129.

⁴ István György Tóth (Edidit), *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627–1707)*, Budapest–Roma 1994; isti, »Szent Ferenc követői vagy a szultán katonái? Bosnyák ferencesek a hódoltság misszióban«, *Századok* (2000), br. 4, str. 747–799.

konkurencija, misionari isusovci, napadali su ih zbog nepismenosti i neznanja, ali je u tome bilo i mnogo zavisti. Zna se da su mnogi od njih objavljivali i knjige. Dok je trajala turska okupacija Ugarske, njihove su usluge bile prijeko potrebne, međutim čim nestane turske opasnosti, čim se dobar dio Ugarske oslobodi od Turaka, postali su suvišni, pa su često bivali i silom istjerani i vraćeni u okupirane krajeve.

Prema tome, kada se govori o popularnosti konkretnih djela hrvatskih autora u Ugarskoj od XVI. do XVII. stoljeća, u doba protureformacije, valja se prisjetiti povijesne činjenice da je među organizatorima novoga katolicizma bilo u lijepom broju i Hrvata. A da je taj »nacionalni« faktor itekako bio važan već tada, dakle da se popularnost određenih autora, prema tome i našega Marka Marulića kao hrvatskog književnika, ne može odvojiti od misionarskoga djelovanja franjevac hrvatskoga podrijetla, govore i najnovija istraživanja prije spomenutih mađarskih povjesničara.

Kajkavski Marijin plač iz erdeljskog Csíksomlyóa (danas Rumunjska) po duljini i po jeziku zauzima značajno mjesto u bogatoj i staroj tradiciji hrvatskih Marijinih plačeva. Bez pretjerivanja se može ustvrditi da se radi o rijetkome književnome i jezičnom spomeniku neobične vrijednosti. Naime, najstariji dotada poznati Marijin plač nastao je dobrih šest desetljeća poslije, oko 1687. godine, a nalazi se u Šrbačićevoj pjesmarici.⁵ Zahvaljujući posjednikovoj pribilježci i latinskome zaključku na kraju rukopisa, raspoložemo s više važnih filoloških podataka: znamo da je vlasnik svećeničkog koligata u kojemu se nalazi rukopis bio Andrija Knezajić; znamo da je postao vlasnikom knjige 7. kolovoza 1622; znamo da je i zapisivač kajkavskog teksta bio on; a znamo i točan datum nastanka rukopisa: 2. ožujka 1626.

Kako je kajkavski rukopis dramatizirana Marijina plača početkom XVII. stoljeća dospio u Csíksomlyó? Ima li uopće povijesnih podataka o djelovanju Hrvata, crkvenih osoba u Csíksomlyóu? Krvava povijesna zbivanja i vjerski sukobi koncem XVI. i početkom XVII. stoljeća stvorili su zamršene političke odnose u Ugarskoj i Erdelju. U prvim godinama XVII. stoljeća István Bocskai (1557–1606) ujedinjuje hajduke i organizira ustanak protiv Habsburgovaca. Sabor u Szerencsu godine 1605. izabire ga za vojvodu Mađarske. Staleži proglase ravnopravnost katoličke i protestantskih vjeroispovijesti. Bečki mir, sklopljen 23. lipnja 1603. godine, kojim se zaključuje Bocskaijev ustanak, u neku ruku ojačava protestantizam, naime osigurava slobodu vjeroispovijesti protestantima. Poraženi katolicizam postupno ujedinjuje svoje snage i katolički koncil u Trnavi (Nagyszombat) 1611, polazeći od načela Tridentskog sabora, probija put protureformaciji. Vodeća ličnost pokreta bio je Péter Pázmány (1570–1637), kojega će Matija II. imenovati 1616. ostrogonskim kardinalom. Nastupom Pázmányja otvaraju se polemike između protestanata i katolika diljem Ugarske. Mađarska

⁵ Šime Jurić, *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu, Knjiga I*, Zagreb 1991.

protureformacija neminovno se povezuje s apsolutističkim nastojanjima bečkog dvora. Ferdinand II. (1619–1637) stječe isusovačku naobrazbu i smatra ciljem svoje vladavine realizaciju načela »jedna država, jedna vjera«. Kralj svim mogućim državnim sredstvima efikasno pomaže protureformacijska nastojanja isusovaca. Péter Pázmány kao povjerenik i savjetnik Ferdinanda II. uživa simpatije i potporu dijela visokog plemstva u kraljevini koja se raspala na tri dijela. Oštroumni Pázmány je politički shvatio da široka potpora i okrjepljenje katolicizma ovisi o ponašanju visokoga plemstva. Naime, prema običaju tadašnjeg vremena, »čija je zemlja, onoga je i vjera« (*cuius regio, eius religio*).⁶ Dok je u onom dijelu države gdje je vladao kralj relativno lako mogao svladati taj zadatak, u središtu samoga protestantizma, u Erdelju, taj posao nije išao lako. Pázmány se brinuo o širenju katolicizma u Erdelju to prije što je i sam bio podrijetlom iz toga kraja.⁷ Premda se zbog borbi između reformacije i protureformacije u Erdelju i u Mađarskoj stvaraju različite kulturne tradicije, u jednom pogledu nalazimo srodna nastojanja na oba mjesta: odjednom će postati važna kultura i obrazovanje na nacionalnome jeziku. U vjerskim borbama sudjeluju i pisci, književnost će dobiti na cijeni, raste društveni ugled kulture. Nazočnost slavenskog elementa u Erdelju početkom XVII. stoljeća povezana je sa zamršenim političkim prilikama i jačanjem katolicizma, općim i odlučnim širenjem protureformacije u Mađarskoj te opreznijim napredovanjem, korak po korak, u Erdelju. Mnogi su tada bili zabrinuti pa tako i Péter Pázmány, zbog jačanja protestantizma i slabljenja pozicija katolicizma u Erdelju. Međutim, u samom Erdelju su se našli plemići ogorčeni takvim stanjem, pa su se sve odlučnije obraćali za pomoć. Potpora koju je nudio Pázmány iz mađarske kraljevine značila je dolazak prije svega *mađarskih katoličkih svećenika* a u njihovom društvu *i Hrvata iz uže Hrvatske* u Erdelju; no katolička pomoć koju su zatražili erdeljski velikaši stiže iz Bosne i znači dolazak *hrvatskih bosanskih franjevaca*. Dolazak inojezičnih katoličkih svećenika i redovnika u Erdelju bio je pun konflikata.

Samostan u Csíksomlyóu ispraznit će se 1624. godine. Péter Pázmány čini ozbiljne napore kako bi Csíksomlyó napučio svećenicima, pa stoga 1630. godine šalje u erdeljsku misiju provincijala Jánosa Váradija koji je krenuo s većom grupom franjevaca u Csíksomlyó. Među braćom svećenika propovjednika bio je *Andrija Zagrebački* (András Zágrábi).⁸ Prema tome u grupi franjevaca, na čelu s provincijalom Jánosom Váradijem, bio je i redovnik s kajkavskoga jezičnog područja koji je studij započeo kada i ostali članovi grupe s kojima je zajedno stigao u Csíksomlyó.

O Andrásu Zágrábiju (Andrija Zagrebački) ima nekoliko osnovnih informacija u monografiji Györgya Józsefa: »P. András Zágrábi rođ. u Hrvatskoj, zareadio se u Gyöngyösu 1624, član Provincije sv. Spasitelja. Pod imenom András Kroatata od

⁶ Mátyás U n g e r – O t t ó S z a b o l c s, *Magyarország története*, Budapest ³1976.

⁷ István B i t s k e y, *Hitviták tüzében*, Budapest 1978.

⁸ János S á v a i, *A csíksomlyói és a kantai iskola története, Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról II, Tanulmányok*, Szeged 1997, str. 52.

1628. u Szokolci (Skalica, danas Slovačka – St. L.) učenik teologa, filozofa lektora P. Esija Fulgenca. Bio je marljivi djelatnik u župama bez pastira. Omiljen redovnik i u plemićkim dvorima. Od 1640. do 1643. gvardijan samostana u Csíksomlyóu. Umro od kuge 1. siječnja 1646. u Kézdiszentléleku.⁹ Andrija Zagrebački bio je gvardijan samostana u Csíksomlyóu kada je kao kustos erdeljeske Kustodije Stefanita djelovao P. Stjepan Soljak (Stjepan Matijević, Mađari su ga zvali István Szalainai) iz Bosne.¹⁰ Andrija Zagrebački više godina administrirao je vjernike Kézdiszentléleka iz Csíksomlyóa.¹¹ Za Božić 1645. boravio je u Kézdiszentléleku,¹² a najvjerojatnije se nije ni vratio u Csíksomlyó jer je preminuo nakon nekoliko dana od kuge. Godinu i pol dana prije smrti povjerali su mu bosanski franjevci važnu misiju. Papa Urban VIII. Stjepana Soljaka i ostalu braću obvezuje na opservaciju. Opservanti su bili pripadnici one struje u franjevačkom redu koja je u 15. stoljeću težila strožem opsluživanju pravila.¹³ »S time se, međutim, bosanski franjevci – piše János Karácsonyi – nikako nisu pomirili. Nakon smrti Urbana VIII. († 29. srpnja 1644. g.) poslali su Andriju Zagrebačkog nadajući se da će novi papa lako promijeniti odluku pokojnog svetog Oca. Kako Erdelj u ono doba nije raspolagao vlastitim pravim biskupom, te je u administrativno crkvenom pogledu bio podređen Svetoj kongregaciji za širenje vjere, papa je zapitao upravo taj sveti zbor. Taj je odbio molbu Bosanaca. Zagrebački se, dakle, vratio bez uspjeha.«¹⁴ Činjenica da je Andrija Zagrebački, koji se školovao u Gyöngyösu, prema tome u mađarskoj sredini, na molbu bosanskih franjevaca bio u diplomatskoj službi, govori o određenoj privrženosti hrvatstvu. Stjepan Soljak u svojim pismima upućenim kardinalima Svete kongregacije na više mjesta i poimence spominje Andriju Zagrebačkog.¹⁵ U životu Andrije Zagrebačkog jedna od važnih postaja bila je boravak u franjevačkom samostanu u Gyöngyösu gdje se zaredio 1624.

Najstariji dokumenti potvrđuju djelovanje franjevaca u Gyöngyösu od sredine XV. stoljeća. Turska je vladavina bila gorko iskustvo za redovnike, no unatoč tomu vodili su računa o kulturnom razvoju samostana. O mnogim znamenitim franjevcima zna se da su bili ljubitelji, strastveni skupljači knjiga, posjedovali su danas rijetke inkunabule. Osim što su povećavali broj samostanskih knjiga, nabavljali su knjige i za sebe, u privatne svrhe.

Kada se Andrija Zagrebački zaredio, 1624. u Gyöngyösu već djeluje *studium humanitatis*, srednjoškolska ustanova redovničkih pitomaca,¹⁶ čiji je učenik bio

⁹ József György, *Aferencrendiek élete és működése Erdélyben*, Cluj–Kolozsvár 1930, str. 587.

¹⁰ N.dj. str. 170.

¹¹ N.dj. str. 185.

¹² N.dj. str. 407.

¹³ Julijan Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci I* (faksimil izdanja iz 1912), Sarajevo 1990, str. 623.

¹⁴ János Karácsonyi, *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, Budapest 1929, str. 223–224.

¹⁵ J. Sáva n.dj. str. 304–306.

¹⁶ Zoltán Fáy, *Ferencesek Gyöngyösön*, Budapest 1999, str. 33.

najvjerojatnije i Andrija Zagrebački. Od 1628. on studira u Szakolczi (Skalica) gdje djeluje *studium philosophicum*. U Skalici (Szakolcza) bio je učenik Talijana Fulgentia da Jesija, utjecajne osobe pri Kongregaciji Propagande, koji se poslije suočava s isusovcima i vodi oštru polemiku i s bosanskim franjevcima u Erdelju, sa Stjepanom Soljakom i njegovom braćom. Fulgentio da Jesi se u talijanskome pismu upućenom kardinalima Kongregacije Propagande 23. rujna 1644. tuži na vojnike erdeljskoga vojvode jer su ispremetali samostan u Sebesu koji je on utemeljio prije deset godina, te ovako nastavlja svoje pismo: »Nekog starog hrvatskog redovnika, fra Nikolu, koji od utemeljenja živi ovdje, vojnici su sramotno osakatali, zatim mučili do smrti. Drugi dan su ga pronašli katolički vojnici, ali mu pomoći nisu mogli.«¹⁷

Pismo Fulgentia da Jesi govori o tome da su osim bosanskih franjevaca i Andrije Zagrebačkog djelovali u Erdelju i drugi redovnici hrvatskoga podrijetla. Izvori koje smo imali na raspolaganju ne spominju ni jednog svećenika ili franjevca u Erdelju imenom Andrija koji bi i prema prezimenu mogao biti Hrvat, osim Andrije Zagrebačkog. Na temelju iznijetih podataka s pravom se pretpostavlja da je Andrija Zagrebački/Kroata (Zágrábi/Kroata András) istovjetan s autorom dramatisiranog plača, vlasnikom koligata u kojemu se čuva taj rukopis — Andrijom Knezajićem.

U Csíksomlyóu pronađeni dramatisirani kajkavski Marijin plač u povijesti hrvatske književnosti važna je karika u širenju od srednjeg vijeka popularnih plačeva prema sjeveru. U povijesti mađarske književnosti u protureformacijsko doba stvaraju se slični tekstovi. Početkom XVII. stoljeća duhovni utjecaji koji dolaze iz primorja i šire se prema Zagrebu i kajkavskom jezičnom području, susreću se sa sličnim mađarskim utjecajima.

Na kraju, vratimo se vlasniku Marulićeva *Evandelistara*, Mártonu Gyulaiju, koji je od 1601. do 1603. godine bio franjevački provincijal u Trnavi. Upravo kada je postao provincijalom nastao je spor između njega i redovnika, pa su ga tužili višim vlastima. Budući da se uspio obraniti zbog neistinitih napadaja, vraćen je na svoju funkciju.¹⁸ O njegovom dušobrižničkom djelovanju nema inih podataka. Ne zna se kako je Marulićev *Evandelistar* dospio iz Trnave u Gyöngyös.

Što bi se moglo zaključiti na osnovi iznesenoga? Prije svega to da postojanje Marulićevih djela izvan hrvatskih područja u doba kada se u raznim vjerskim pokretima masovno angažiraju hrvatski franjevci iz Bosne, uže Hrvatske i Dalmacije, pa i isusovci, nije slučajna pojava. Marulićevoj europskoj, pa tako i mađarskoj reputaciji dobrim dijelom zasigurno su pridonijeli i oni.

¹⁷ J. Š á v a i n.dj. str. 304.

¹⁸ J. K a r á c s o n y i n.dj. str. 106.